

BERETKA KATINKA – FERENC VIKTÓRIA –
KOVÁCS ESZTER – TÓTH-BATIZÁN EMESE
EMŐKE*

Magasan képzett határon túli és diaszpóra magyarok migrációs útjai

Az OECD első nagymintás, doktori fokozattal rendelkezőkre fókuszáló vizsgálata megállapítja, hogy a PhD-t szerzők munkaerőpiaca jobban nemzetköziesedett, mint általában véve a felsőfokú végzettségűeké. Az OECD országokra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a doktoráltak legalább 15–30%-a élt külföldön a kutatást megelőző 10 év során, főként az Amerikai Egyesült Államokban, vagy olyan európai országokban, mint Franciaország, Németország és az Egyesült Királyság.¹

A peregrináció, a határok átlépése a tudomány és a kultúra világában sosem volt ismeretlen: amíg azonban a „régiek” a szakmájuk minél magasabb szintű műveléséhez szükséges külföldi tapasztalatszerzés, avagy „a mesterség kitanulása” után hazatértek, az új peregrinusok már más stratégiákkal élnek.² A mai kutatók körében a rövidebb idejű külföldi szakmai tapasztalatszerzés gyakran tartós

* A szerzők Beretka Katinka az újvidéki Dr. Lazar Vrkić Jogi és Üzleti Tanulmányok Karának egyetemi tanársegédje. E-mail: beretka.katinka@gmail.com; Tóth-Batizán Emőke Emese a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskola, doktorjelöltje. E-mail: batizanemese@gmail.com; Ferenc Viktória a Nemzetpolitikai Kutatóintézet kutatási referense. E-mail: viktoriam.ferenc@bgazrt.hu; Kovács Eszter az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa, E-mail: kovacs.eszter@tk.mta.hu

¹ Auriol, Laudeline. *Careers of Doctorate Holders: Employment and Mobility Patterns*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2010/04. Paris: OECD Publishing, 2010.

² Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II.* Budapest – Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft. 1993.

külföldi munkavállalássá alakul. A legutóbbi trendek pedig már azon diákok nemzetközi mobilitását is munkamigrációnak tekintik, akik otthonuktól távolabb (például a tengerentúlra) utaznak tanulni.³

Egy 2016-os, határon túli származású kutatók pályájára és szülőföldi visszatérésére fókuszáló vizsgálat, amely a jelen tanulmány alapját képező kutatás előzménye,⁴ tanulsága szerint jóval gyakoribb az a migrációs útvonal, amely a külföldi (nyugat-európai vagy tengerentúli) tapasztalatszerzést követően nem a szülőföldi, hanem a magyarországi letelepedés felé mutat. Ebből a tapasztalatból kiindulva jelen projektben⁵ kifejezetten az olyan határon túli magyarlakta régiókból⁶ és a diaszpórából származó⁷ magyar tudósok vizsgálatát tűztük ki célul, akik nemzetközi tapasztalatszerzést követően Magyarországra költöztek. A nyugati diaszpórában született magyar kutatók bevonását azért láttuk indokoltnak, mert egy új perspektívát, kvázi kontrollcsoportot jelentenek a Kárpát-medencei mintázatok vizsgálatában. Azt feltételeztük, hogy a diaszpóra „alminta” megmutathatja, hogy létezik-e sajátosan határon túli magyar problémarendszer a magyarországi (szakmai) integrációban, vagy minden külföldi magyar hasonló nehézségekkel néz szembe, hasonló tapasztalatokat szerez Magyarországon, függetlenül a születési helyétől.

³ Robertson, Shanthi: *Transnational student-migrants and the state: the education-migration nexus*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.

⁴ A Novus Peregrinus I. az MTA Domus Szülőföldi Ösztöndíjprogramja által támogatott kutatás, amely 2015/16-ban zajlott. A kutatásvezető Ferenc Viktória, a kutatócsoport tagjai Morvai Tünde, Zsigmond Csilla és Takács Zoltán voltak. A kutatás eredményeiről lásd: Ferenc Viktória: *Novus Peregrinus. Külföldről haza?* In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Budapest: MCC – MTA TK KI, 2017. 497–520.

⁵ A Novus Peregrinus II. kutatást az MTA Domus Szülőföldi Ösztöndíjprogramja támogatta 2017/18-ban. A kutatás vezetője Takács Zoltán, a kutatócsoport tagjai: Beretka Katinka, Ferenc Viktória, Kovács Eszter és Tóth-Batizán Emese voltak.

⁶ Ezek közül a magyar közösségek száma szempontjából a négy legnagyobb régiót választottuk ki: Erdélyt, Felvidéket, a Vajdaságot és Kárpátalját.

⁷ Diaszpóra alatt az elvándorolt és külföldön letelepedett magyarokat, illetve a leszármazottaikat értjük. Mivel kutatásunkban a 40 év alattiak csoportját kívántuk vizsgálni, ezért a diaszpóra esetében a másodgeneráció, azaz a már külföldön születtek köréből választottunk alanyokat.

2016-os adatok alapján⁸ összesen 2511 olyan doktori fokozattal rendelkező személy él ma Magyarországon, aki külföldön született. Ennek a populációnak kicsivel több mint fele (1338 fő, 53%) a szomszédos Romániából, Szlovákiából, Szerbiából vagy Ukrajnából származik. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az Amerikai Egyesült Államokban született és ma Magyarországon élő posztdoktori pályán lévők száma 267 fő, ezzel Románia után a második legnépesebb csoportot alkotva (lásd 1. táblázat). Ugyan a táblázat számai mögött több olyan személy is megbújhat, akik nem magyar származásúak, ezért nem e kutatás célcsoportjába tartoznak, de például Ukrajna esetében a csoport 98%-a, a Romániából származók 94%-a, Szlovákia esetében 87%-a, Szerbiából jövők 81%-a részben vagy egészében magyar anyanyelvű személy.⁹

1. táblázat. Külföldön született doktori oklevéllel (PhD, DLA) rendelkezők száma a születési ország szerint, 2016 (Forrás: KSH)

Születési ország	Számuk a népességén belül
Románia	714
Amerikai Egyesült Államok (USA)	267
Szerbia	228
Ukrajna	202
Szlovákia	194
Lengyelország	120
Németország	100
Hollandia	69
Olaszország	66
Japán	64
Ausztria	63
Brazília	60
Csehország	56
Egyéb külföldi ország	308
Összesen	2 511

⁸ A 2016-os mikrocenzus adatai, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal bocsátott rendelkezésünkre, köszönet érte.

⁹ A 2016-os mikrocenzus adatai, amelyeket a MTA TK Kisebbségkutató Intézete bocsátott rendelkezésünkre, köszönet érte.

Tanulmányunkban a határon túli magyar régiókból és a diaszpórából származó magyar kutatók migrációs és integrációs tapasztalatait vizsgáljuk, illetve vetjük össze egymással 30 félig strukturált interjú alapján. Közös tulajdonsága alanyainknak, hogy Magyarországon élnek és itt kezdtek el/futottak be tudományos karriert. Abban is hasonlóság van a megkérdezettek között, hogy bár változatos célok mentén és különböző országokban, de mindannyian szereztek tanulmányi vagy munkamigrációs tapasztalatot egy Magyarországtól távol eső nyugat-európai, ázsiai, vagy az amerikai kontinensen lévő országban. Másképp fogalmazva, a kutatás egyik feltétele az volt, hogy olyan munka- és élettapasztalattal rendelkezzenek a fiatalok, amely merőben különbözik a Kárpát-medencei magyar tudományos világ berendezkedésétől. A határon túli magyarok esetében tehát a Magyarországon szerzett tapasztalatok, bár migrációval jártak, de nem voltak elégségesek a célcsoportba kerüléshez. A diaszpóránál viszont esetenként a származási országban való szocializációt is elfogadtuk „külföldi tapasztalatként”.

A tanulmányban azt a kérdést járjuk körbe, hogy milyen integrációs nehézségekkel járt az „itthonból otthonba” való átlépés, a „szülőföld” helyett a tágabban értelmezett „hazában”, Magyarországon való letelepedés.¹⁰ Az elemzésben arra keressük a választ, hogy alanyaink milyen kapcsolatot tartanak fenn a származási országgal, tervezik-e visszatérésüket oda, esetleg egy harmadik országba való további migrációt? Egyfajta „lebegő” vagy befejezett letelepedésről beszélhetünk esetükben, illetve illenek-e rájuk a transznacionális migráns ismérvei?¹¹

¹⁰ Erre vonatkozó korábbi kutatások a határon túlról a „centrum” felé való elmozdulásnak mintegy társadalmi mobilitásként való értelmezését is felvetik a földrajzi mobilitás dimenziójának árnyalásaként. A Magyarországra vándorló határon túliak így többnyire nem tekintik elmozdulásukat tényleges migrációnak, hanem – interjúk tanúsága szerint – a „szülőföldről a hazába” történő áttelepedésként fogalmazzák meg. Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest: KSH NKI, 2005. KSH Népeśegytudományi Kutatóintézet, Kutatási Jelentések 80. 79.

¹¹ Definícióját lásd az erről szóló II. fejezetben.

Módszertan

A kutatási projekt tervezésekor minden vizsgált régióból (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja és a nyugati diaszpóra) hat interjúalanyt terveztünk megkérdezni, számolva azzal, hogy a kutatásban való részvétel feltételeinek (külföldön született, doktori oklevéllel rendelkeznek, külföldi tapasztalatszerzést követően Magyarországon telepedett le) nem felelnek meg tömegesen. Eredményeinket az így készült 30 interjúra alapozzuk, annyi különbséggel, hogy Szlovákiából öt, a nyugati diaszpórából viszont hét interjúalanyt sikerült lekérdeznünk. Interjúalanyaink kiválasztásánál a hólabda módszerét alkalmaztuk, melynek régióként több kiindulópontja volt.¹² Az interjúk félig-strukturáltak voltak, és átlagosan 60 percig tartottak. Nagy részüket személyesen, illetve ahol erre nem volt lehetőség, ott internetes videohívás segítségével készítettük.

Mivel fiatal kutatókat, s ezáltal a közelmúlt trendjeit, szerettük volna vizsgálni, a Kárpát-medencei minta esetében az interjúalanyokat a 40 év alattiak köréből választottuk, de a diaszpóra esetén a rendkívül kicsi minta miatt nem minden alany esetében tudtuk tartani ezt a kritériumot. A korosztályi kritériummal kapcsolatos nehézségeink talán nem meglepőek, ha figyelembe vesszük, hogy a külföldön született és ma Magyarországon élő posztdoktorok mindössze 28%-a, 40 év alatti. A korcsoportokat tekintve a negyvenes éveikben járók teszik ki a teljes populáció legnagyobb részét, majdnem felét (48%-át) (lásd 2. táblázat).

¹² Ezúton is szeretnénk megköszönni minden interjúalanyunknak, hogy vállalták a kutatásban való részvételt, és elmondták nekünk tapasztalataikat.

2. táblázat. Külföldön született doktori oklevéllel (PhD, DLA) rendelkezők száma korcsoport szerint, 2016 (Forrás: KSH)

Korcsoport	fő	%
25-29	60	2
30-39	662	26
40-49	1189	48
50-59	451	18
60-84	149	6
Összesen	2511	100

A KSH adatai szerint a külföldi születésű, ma Magyarországon élő doktori oklevéllel rendelkezők körében 54% a férfiak, 46% a nők aránya. A mi interjúalanyaink között a férfiak aránya több mint háromszorosa a nőkének: huszonhárom férfi és hét nő adatközlőnk volt. Bár a Magyarországon letelepedett külföldön született posztdoktorok tudományterület megoszlásáról nem rendelkezünk részletes adattal, megkérdezetteink körében kétszer több társadalomtudóshoz jutottunk el, mint természettudóshoz (szám szerint 21, illetve 9).

Az interjúk szövegeit az Atlas.ti kvalitatív elemző szoftver segítségével narratív egységekre bontottuk és kódokkal láttuk el, az elemzést ezen kódok segítségével végeztük el, különös figyelmet szentelve a szülőfölddel kapcsolatos viszonyulásoknak és a magyarországi integráció kérdésének.

1. Integráció Magyarországon

1.1 „Útfüggség”¹³ – a korábban megkezdett iskolai szocializáció hatása az integrációra

Az ezredforduló környékén Magyarországra bevándoroltak adatait elemezve azt látjuk, hogy a lakosság mintegy 2,4%-a a szomszédos

¹³ Az útfüggség olyan jelenség, mely a rendszerek fejlődését írja le. Lényege, hogy a pozitív visszacsatolású rendszerekben az alapvetően véletlenszerű események nem véletlenszerű fejlődést hoznak létre, hanem egyre meghatározottabb úton („kerékvágásban”) haladnak.

országokban született, s ezután telepedett le itt.¹⁴ Egy 2002-es survey szerint a Magyarországra szakmai céllal bevándorlók kategóriája jól elkülöníthető más bevándorló csoportoktól, ők a karriermigránsok. Róluk azt állapítja meg a kutatás, hogy jellemzően fiatalon, tanulási céllal és a letelepedés szándéka nélkül érkeztek az országba, majd jó néhány év múlva folyamodtak a letelepedésért. A magasabb színvonalú felsőoktatás és az anyanyelvű tanulmányok lehetősége motiválta őket leginkább, több mint 40%-uk a jobb érvényesülési, szakmai lehetőségek miatt döntött végül az ittmaradás mellett, közel 30%-uk pedig időközben Magyarországon kötött házasságot.¹⁵

Egy évtizeddel később az Aranymetszés 2013-as kutatás, amely kifejezetten a külföldi magyar doktoranduszokra fókuszált, arra mutatott rá, hogy a szomszédos országokban élő magyar kisebbségi diákok szemszögéből Magyarország még mindig a legnagyobb migrációs célországnak számít, de érzékelhetőek más tendenciák is.¹⁶ A fiatalok oktatási útvonalait elemezve a kutatás rámutat, hogy a doktori tanulmányokat megelőző alapképzés helyszíne már részben eltolódik a szülőföldről, rendszerint Magyarország irányába. A doktori képzés helyszínét illetően ez a folyamat tovább erősödik: különösen a kárpátaljai és a vajdasági hallgatók körében növekszik meg drasztikusan azoknak a száma, akik nem a szülőföldjükön doktorálnak. Ez azzal is összefügg, hogy milyen lehetőségeket találnak otthon az anyanyelvű továbbtanulás terén, s mennyire teszi képessé őket nyelvtudásuk arra, hogy ezen kívüli utakat keressenek.¹⁷ De a magyarországi továbbtanulás felé mutató vonzó tényezőt jelent a határon túliak számára ingyenes tanulmányokat lehetővé tévő állami PhD ösztöndíj, vagy az egyszerűsített honosítás lehetősége, amely adminisztratív módon könnyíti meg a fiatalok átjárását Magyarországra.¹⁸

¹⁴ 2001-es népszámlálási adatokra hivatkozva írja Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó: Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 57–86.

¹⁵ Gödri – Tóth, 2005, 83–84.

¹⁶ Papp Z. Attila – Csata Zsombor: *Aranymetszés 2013. Külföldi magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat, 2013.

¹⁷ Papp Z. – Csata, 2013.

¹⁸ Mindeközben az anyaország részéről az etnikai migráció támogatása, a határon túliak Magyarországra vonzása elsősorban nemzetpolitikai szempontokba

A 2017/18-as tanévben a Magyarországon PhD/DLA szinten tanuló külföldi állampolgárságú hallgatók (összesen 1489 fő) adataiból azt látjuk, hogy a külföldi hallgatók származási országa tekintetében a szomszédos országok a mezőny elején találhatóak. Az országok tízes listája, ahonnan a legtöbb hallgató érkezik Magyarországra, a következő: Románia (175 fő), India (106), Irak (82), Szerbia (74), Ukrajna (71), Németország (64), Törökország (64), Jordánia (60), Szlovákia (59), Kína (53).¹⁹

Jelen kutatás előzményeül szolgáló Novus Peregrinus I. kutatás is rámutat, hogy jelentős szerepe volt az oktatási életutaknak a Magyarországra telepedésben: vagyis azok, akik már az alapképzést is Magyarországon végezték, nagy eséllyel itt is doktoráltak, mindez pedig egyértelmű hatással volt arra, hogy a külföldi útról hazatérve Magyarországra, és nem pedig a szülőföldjükre költöztek vissza.²⁰

Ahogy az egyértelműen látszik is, határon túli interjúalanyaink közül szintén többen végezték az egyetemi vagy a doktori tanulmányaikat Magyarországon (3. táblázat). Így az ő magyarországi integrációjuk már szinte pályakezdőként indult meg, és nem csupán a doktori cím megszerzése vagy a külföldön töltött évek után kellett a magyarországi tudományos, illetve szakmai életbe beilleszkedniük. A diaszpóra esetében kevésbé jellemző a magyarországi oktatási szocializáció. Csupán két olyan eset volt közöttük, aki a doktori tanulmányokat már Magyarországon végezte. Ugyanakkor a megkérdezettek közül korábban többen is részt vettek olyan magyar nyelvi táborokban vagy képzésekben, amelyek kifejezetten nyugati magyar fiataloknak szólnak. Két diaszpóra interjúalanyunk (DM1 és DM7) nyugat-európai magyaroknak szervezett táborokban járt fiatal korában, másik két adatközlőnk (DM2 és DM6) pedig a Balassi Intézet egyéves magyar nyelvi képzésén vett részt, ahol erős baráti közösségek, nyugati magyar „hálózatok” alakultak ki.

ágyazódik, és a szülőföldön való maradást, esetenként az ott való boldogulást, illetve ezáltal a kisebbségi közösségek fenntartását tűzi ki célul. L. Feischmidt – Zakariás, 2010.

¹⁹ Forrás:

https://www.oktatas.hu/felsooktatas/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statistikak.

²⁰ Ferenc, 2017. 497–519.

3. táblázat. Az interjúalanyok oktatási életútja és mobilitási tapasztalataik

	Születés helye	Felsőfokú tanulmányok helye	Doktori képzés, PhD tanulmányok helye	Mobilitási tapasztalat
UM1	Kárpátalja	Kárpátalja	Magyarország	Írország, Szlovákia
UM2	Kárpátalja	Magyarország	Magyarország	Írország, Hollandia
UM3	Kárpátalja	Magyarország, USA	Magyarország	Írország, Ausztria, USA
UM4	Kárpátalja	Kárpátalja	Magyarország	Finnország, Szlovákia, Észtország
UM5	Kárpátalja	Kárpátalja, Magyarország	Magyarország	USA
UM6	Kárpátalja	Kárpátalja	Magyarország	India, USA
ROM1	Románia	Románia	Magyarország	USA, Németország
ROM2	Románia	Románia	Románia	Svédország
ROM3	Románia	Románia	Románia, Magyarország	Egyesült Királyság
ROM4	Románia	Magyarország	Magyarország	Ausztrália, USA
ROM5	Románia	Románia	Magyarország	Franciaország
ROM6	Románia	Románia	Románia	Franciaország
SKM1	Szlovákia	Szlovákia, Magyarország	USA	USA
SKM2	Szlovákia	Magyarország	Magyarország	India
SKM3	Szlovákia	Szlovákia	Magyarország	Hollandia
SKM4	Szlovákia	Magyarország	USA	USA
SKM5	Szlovákia	Szlovákia	Magyarország	Franciaország
SRM1	Szerbia	Szerbia	Magyarország	Szlovákia
SRM2	Szerbia	Szerbia	Magyarország	Horvátország, Ausztria

SRM3	Szerbia	Svédország	Magyarország	Norvégia, Finnország, Portugália
SRM4	Szerbia	Szerbia	Magyarország	USA
SRM5	Szerbia	Magyarország	Magyarország	Egyesült Királyság
SRM6	Szerbia	Magyarország	Magyarország	Kína, USA
DM1	Olaszország	Olaszország	Olaszország	Egyesült Királyság ²¹
DM2	USA	USA	Egyesült Királyság	-
DM3	Olaszország	Olaszország	Olaszország	Egyesült Királyság
DM4	USA	USA	USA	Németország
DM5	Kanada	Kanada	USA	-
DM6	USA	Magyarország	Magyarország	-
DM7	Svédország (szocializáció: Németország)	Egyesült Királyság	Magyarország	-

1.2 Életrészek: családalapítás és migráció

A migrációs folyamatok megértéséhez a nagyobb, társadalmi méretű, ún. makrotényezők mellett, az egyén szintjén jelentkező személyes élethelyzeteket, motivációkat, vagyis a mikroszintű döntéseket is figyelembe kell venni.²² A fiatal kutatók letelepedése több esetben épp a családalapítás időszakára esett, ezért szempont volt számukra a stabilitás, a saját családjuk relatív közelsége, ahogy azt egy vajdasági és egy erdélyi interjúalany is elmesélte.

„A doktorit, miután befejeztük, akkor lehetőségem volt a CEU-n elhelyezkedni ilyen adminisztratív pozícióban, de a fizetés elég okés volt, és ő [az alany felesége] is elégedett volt a munkájával, ezért akkor tudatosan úgy döntöttünk, hogy itt maradnánk Pesten

²¹ A diaszpóra alminta esetén nem ragaszkodtunk a minimum egy éves külföldi tapasztalathoz, mert esetükben úgy véltük, hogy maga a nyugati szocializáció megfeleltethető a Kárpát-medenceiek nemzetközi tapasztalatszerzésének.

²² Gödri – Tóth, 2005. 70.

családalapítás céljából. Tehát akkor elkezdenénk családot alapítani Pesten. És akkor ez miatt, tehát a családalapítás miatt gondoltunk Pesten maradni.” (SRM3)

„Ugye most már van egy lakásunk, mind a kettőnknek megvan a munkahelye, összeházasodtunk, tehát, hogy azért szeretnénk gyermeket, tehát hogy azért így különben most már így hát ez az otthon, kezd ez lenni az otthon.” (ROM6)

Egy szlovákiai interjúalanyunk (SKM1) családjával együtt ment ki Amerikába. A kezdetektől fogva a PhD megszerzéséig tervezték a kintlételet, és a doktorálást követően vissza is tértek Magyarországra. Alanyunk amerikai tapasztalatai pozitívak: kiemelkedő szakmai környezetben, jó anyagi feltételek mellett tudott dolgozni a doktori disszertációján, és legalább két olyan kutatóval tudott kapcsolatot kialakítani, akik meghatározó szakértői a területének. Ezeket a kapcsolatokat a hazatérést követően is ápolni tudja. Ugyanakkor a sok pozitívum ellenére sem merült fel bennük komolyan, hogy ne térjenek vissza Magyarországra. Ennek kifejezetten személyes és érzelmi okai voltak.

„K: Amikor befejezted a doktoridat, megvédted, akkor felmerült azért, hogy mégis maradtatok kint?

V: Felmerült, gondolkodtunk is rajta, de akkor már nagyon szerettünk volna hazajönni és a gyerekek addigra már megszülettek, és úgy láttuk, hogy ha most ott maradnánk, akkor valószínűleg már örökké ott maradnánk. És azt nem akartuk. Hiányzott a család. Nagyrészt ez volt az egyik fontos dolog. Skype-on tartottuk velük a kapcsolatot, de meglátogatni nem nagyon tudtak, gyerekeknek itt az unokatestvéreik, nagymamák... ez volt az egyik. A másik, hogy Amerikához úgy tényleg nem kötődtünk. Ott dolgozni jó. Ott igazából az emberek szociális élete a munkahelyhez kötődik, de ott semmilyenfajta közéleti dologban, meg más dologban sem nem vettünk részt.

K: Baráti kört tudtatok kialakítani?

V: Volt, a kollégáim, illetve ottani magyarok, nagyrészt magyarok, diákok, doktoranduszok. (...) Igen, ilyen jó baráti körünk volt, de változó baráti kör. Tehát rövid ideig vannak ott az emberek... és

ezek ilyen munkahelyi barátságok nagyrészt, nem annyira mélyek. Az igazi baráti körünk az itt van.” (SKM1)

Szintén szlovákiai származású volt az az interjúalany (SKM3), aki Hollandiában töltött egy évet kutatói ösztöndíjjal, és bár az interjúban egyértelműen kifejtette, hogy mit tart a nyugati tudományos élet előnyének, összességében amellet érvelt, hogy Magyarországon kiteljesedettebb életet tud élni az ember, még ha nem is anyagi értelemben. Lehetősége lett volna külföldön posztdoktori karriert építeni, de baráti kapcsolatai, illetve egy Szlovákiában létrehozott civil szervezettel szembeni elkötelezettségei erősebb húzóerőnek bizonyultak.

„Valahogy nekem akkor kicsit már elegend lett Hollandiából, vagy abból hogy... Bennem volt egy ilyen, hogy én Magyarországon meg Szlovákiában, kiépítettem Szlovákiában egy civil szervezetet, meg egy életet, és hogy én nem akarok most egy újat, nulláról építeni, hanem ezt akarom folytatni. Én ebben jól éreztem magam, a mai napig jól érzem magam benne (...) Hogy láttam azt, aztán Németországban tök sokat, hogy így... találkoztam ilyen fiatalokkal, informatikusokkal, kimentek Németországba dolgozni, és hogy így párkapcsolati dolgokba, szó szerint kint őrltek meg, mert nem tudtak normális párkapcsolatot létesíteni, egy indiaival, egy nem tudom, tehát hogy ki hol találja meg, és hogy... Egyszerűen a kulturális különbségek miatt, tehát hogy vágytak arra, hogy stabil egzisztenciájuk legyen, azon már ők túl voltak. De hogy baromira nem teljesedett ki az életük. És szerintem rohadt nehéz, vagy ilyen nagyon... abba nem akartam beletörődni, volt egy ilyen elképzelésem, hogy ott bolyongok Berlinbe, és basszus egy ilyen nulla szociális kapcsolattal, vagy ilyen kínlódósakkal. Itthon meg van egy jól működő baráti társaságom. A szakmai érvek kifelé mutattak volna, de ezek az emberi dolgok meg egyértelműen hazahúztak.” (SKM3)

Egy kárpátaljai alany (UM6), akinek még nincs gyereke, szintén úgy gondolja, hogy inkább Magyarország alkalmasabb arra, hogy családot alapítson, összehasonlítva mondjuk az Egyesült Államokkal, ahol külföldi tapasztalatait szerezte.

„Ó, ez abszolúte nem szimpatikus, amit kint láttam. Úgy tudnám megfogalmazni a legegyszerűbben, hogy pénzt keresni Amerikában nagyon jó, családot vagy gyereket nevelni viszont káros.” (UM6)

Az érzelmi okok, illetve a felnőtté válás élménye, mint a magyarországi letelepedést segítő tényező a diaszpórából származó interjúalanyok esetében is felbukkant:

„Voltak évek, amikor úgy gondoltam, hogy visszamegyek Kanadába és maradok ott. Valahol... Huszonkét évesen jöttem ide, és itt váltam önálló felnőtté. Ilyen formán ez az élmény engem elég komolyan ideköt.” (DM5)

1.3 Kétnyelvűség, nyelvi tőke, nyelvi hiány

Vannak megközelítések, amelyek a határon túliak magyarországi migrációjában fontos szerepet tulajdonítanak a közös nyelvnek és kultúrának, és amellet érvelnek, hogy a Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció sajátossága, hogy az ide érkező diákok közel felénél az etnicitás szerepet játszik a vándorlási folyamatban.²³ Ez esetben az etnicitás konkrétan hasznosítható erőforrásnak, tőkének bizonyul a célország nyelvének ismerete tekintetében. Egy másik megközelítés szerint ugyanakkor a migráció legfontosabb kiváltó faktora gazdasági jellegű, a nyelvi és kulturális azonosság csak közvetetten játszik szerepet azzal, hogy csökkenti a migráció és integráció költségeit: vagyis több hasonló gazdasági paraméterrel rendelkező ország közötti döntés esetén, azaz az anyaország választásakor ez csak egy extra tényező, de nem a döntés alapja.²⁴ Legteljesebben úgy fogalmazhatnánk meg, hogy az anyaországba való migráció egyszerre rendelkezik egy kulturális és egy még erősebb strukturális, gazdasági meghatározottsággal.

Mivel esetünkben magasan képzett migránsokról van szó, a nyelvi tényezőnek talán még hangsúlyosabb szerep jut, hiszen a

²³ Takács Zoltán – Tátrai Patrik – Eröss Ágnes: A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. *Tér és Társadalom*, 2013. 27(2). 79.

²⁴ Feischmidt – Zakariás, 2010.

tudományművelés nyelvileg magas intenzitású tevékenység.²⁵ A nyelv áthatja minden olyan személy napi tevékenységét, aki a tudástermelésben érintett. A nyelvi erőforrások²⁶ megfelelő használata (ide értve az egyén által beszélt összes nyelvváltozatot, regisztert, dialektust, stílust, akcentust egy nyelven belül, vagy különböző nyelveken, az írott és beszélt gyakorlatokban) keretként szolgálnak a tudományos tartalom tállalásához. A kommunikatív funkció mellett a nyelvválasztásnak szimbolikus jelentősége is van: egy bizonyos nyelvváltozaton vagy nyelven írni, megszólalni egyúttal értékválasztást is jelent.²⁷

A határon túli interjúalanyok számára az integrációs könnyebbséget jelentő magyar nyelvtudás mellett a származási ország hivatalos nyelvének ismerete is megjelenik mint erőforrás és előny. A származás a többségi nyelvtudással és kapcsolatokkal rendelkezésből fakadóan előnyöket hordoz, hiszen a tudományosság lokális „belpiacán” kívül a tágabb „külpiacon” is elérhetőbbé válik.²⁸ Ebből származhatnak a kutatási projekteken való részvételi lehetőségek, konferenciameghívások, publikálási lehetőségek, „országszakértői” profil.

Egy szlovákiai interjúalany (SKM3) felidézte azt az esetet az interjú során, amikor egy kutatási projektben szlovákiai kapcsolatrendszerrel együtt annak is hasznát vette, hogy kisebbségi szemléletmódjával olyan aspektusokat tudott megvilágítani egy téma kapcsán, amit a magyarországi magyar kutatók nem, és ez hozzáadott értéként jelent meg a kutatócsoporti munkájában.

„Tehát például nagyon sok összehasonlító kutatásban, amik itt folynak, hogy ha szlovák... ha Szlovákiát is be kell vonni... szlovákul beszélő ember nem nagyon van itt. Ketten vagyunk, azt

²⁵ Heller, Monica: *Paths to Post-nationalism: A critical ethnography of language and identity*. Oxford:Oxford University Press, 2001.

²⁶ A nyelvi erőforrások kifejezést szélesebb értelemben használjuk itt, de hasonlóan ahhoz, amit Bourdieu „nyelvi kulturális tőke” alatt ért. Bourdieu, Pierre: *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1984.

²⁷ Ferenc Viktória: A magyar tudományos nyelv nyelvökológiai megközelítésből. *Magyar Tudomány*, 2018/3. 360–372.

²⁸ Kiss Jenő: A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány*, 2009/1.

hiszem... akkor ezek megtalálnak. Ugyanígy, hogy ha szlovák-magyar, mondjuk a két Akadémia közösen csinál valamit, akkor szintén valószínűleg ott engem megtalálnak. Vagy ugyanígy Szlovákiából, hogy ha innen kell hívni valakit valamilyen témában, akkor engem fognak megtalálni.” (SKM1)

„Azt hiszem, hogy ha a kutatási területeimet kell meghatározni, akkor Kárpátalja az egyik kutatási területem. (...) Származásból adódóan, hogy ha konzorciumi pályázat van, akkor mindig megkeresnek, hogy csináljam a kárpátaljai részt, szóval így van egy ilyen, egyfajta tudásom van Kárpátaljáról, és elég sokrétű tudás és empirikus alapokon nyugvó tudás (...). Én Budapesten élek, és már igazából ide is számítódom szerintem sok tekintetben, mert teljesen, tehát nagyon keveset vagyok Kárpátalján, de hogy emiatt így kárpátaljai kötődésem van, hogy így én vagyok a Kárpátalja-kutató bizonyos körökben.” (UM4)

De van kivétel is, illetve a letelepedés óta eltelt idő szerint lehetnek különbségek a kutatók között: egy felvidéki származású alanyunk (SKM2) több évtizede él Magyarországon, így szlovákiai kapcsolatai már erodálódtak. Ennek eredményeként ő nem érzi azt, hogy szlovákiai származásából jelenlegi munkája során előnyt tudna kovácsolni.

„Azt szeretném, ha több lenne a szlovákiaiból „(kapcsolatokból), de eltelt, tehát én tizennyolc évesen jöttem el és most negyvenhárom vagyok. Szóval az egész szakmai szocializáció az így történt, és azt nagyon sajnálom, hogy Kelet-Európában ezek a tudományos körök nagyon kevésé érnek össze. Van egy kis magyar akol, és van egy kis szlovák akol, és nincs átjárás, és én abszolút nem ismerem, egy-két névtől eltekintve, azokat a szlovákiai kutatókat, akik ebben a témában, szóval szlovák kutatókat. A szlovákiai magyarokat mondjuk igen, szoktam így a somorjai Fórummal dolgozni, bár az sem nagyon evidens, azt is nagyon utána kell járni, kérni kell őket, nincsenek ilyen megkeresések, hogy dolgozzunk együtt, ez abszolút nem evidens.” (SKM2)

A Vajdaság és Kárpátalja esetében azonban inkább a nyelvi hiánnyal szembesülünk, ami nemcsak, hogy az országszakértői

profilok kialakulását akadályozza meg, hanem már az iskolai életutak és a migrációs stratégiák alakulását is befolyásolja, illetve a nyelvi erőforrások hiánya esetenként a szakmai fejlődés akadályá, megnehezítője is lehet:

„Ismertem az Ungvári Nemzeti Egyetemet és a Beregszászi Főiskolát, ami most nagyon nagy siker, a Kárpátaljai Magyar Főiskola. Az egyetemre nem is felvételiztem, mert nem volt megfelelő, nem volt használható ukrán tudásom.” (UM1)

„Így választottam a fizikát, el is kezdtem tanulni. Nagyon furcsa volt, hiszen magyarként, magyar közegből egy-két ukrán ismerőssel felvértézve egy ukrán közegben kellett úgy érvényesülnöm, hogy szinte nem a szakmaiságot tanultam, hanem a nyelvet.” (UM5)

Szerbiai válaszadóink esetében csak egy személy nyilatkozott úgy, hogy az egyetemi tanulmányait tudatosan Magyarországon, a szerb nyelven történő tanulás elkerülése miatt tervezte. A többiek esetében a nyelvi kérdés nem volt döntő az intézményválasztást illetően, azonban ez nem jelenti azt, hogy ne okozott volna a szerb nyelv nem ismerete nehézséget a felzárkózásban:

„...én nem akartam szerbül tanulni, nem akartam Szerbiában maradni, ezért Magyarországra jelentkeztem a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni, illetve a Pécsi Tudományegyetem orvos szakjaira. Ez volt 2000-ben.” (SRM5)

„Biztos, hogy nehezebb lett volna elvégezni szerbül az egyetemet, mint magyarul, de nem ez döntött.” (SRM6)

„Én az egyetemen tanultam meg szerbül. 2003-ban kezdtem és én 2012-ben fejeztem be azt a négy és fél, öt évet. Nagyon sokszor azért bennem volt, hogy ezt abbahagyom.” (SRM1)

A nyugati magyar diaszpórából Magyarországra költöző magasan képzettek nyelvi helyzete egyszerre rejt magában előnyöket és kihívásokat. Az angol vagy más nyugati nyelv anyanyelvi szintű ismerete a Magyarországon felnövő és a magyar oktatási rendszerben

képzett szakmabeliekhez képest komparatív előnyökkel ruházza fel az itt letelepedő külföldi magyarokat: nemzetközi konferenciákon fesztelenül kommunikálnak, angol nyelvű publikációt könnyedebben írnak, mint magyarországi kollégáik, „bevethetőek” bármilyen nemzetközi oktatási vagy kutatási projektben. Az angol vagy más nyugati nyelv anyanyelvi szintű ismerete nem csak az akadémiai pályán maradóknak, hanem a pályaelhagyóknak is kézzelfogható előnyöket biztosít Magyarországon. A diaszpóra minta egyik adatközlője (DM2), miután nem sikerült a tudományos életben álláshoz jutnia a PhD megszerzése után, fő jövedelemforrásává a fordítást tette. Egy másik alany (DM3) olasz nyelvű idegenvezetésből és újságírásból él.

„És akkor fordítottam, vagyis váltottam át a fordításra. S aztán az így sokkal jobb volt, és akkor így tényleg elgondolkodom, hogy azért nekünk kényelmesebb életünk van itt, mintha vissza kimennénk [a származási országba], abból a szempontból, hogy nekünk az angol nyelvtudásunk akkora nagy előnyt ad. Szóval ez az, amikor kérdezik tőlünk, hogy mi az, hogy a magyarok mind mennek külföldre és akkor mi külföldi magyarok jövőnk vissza. Igen, de nem lehet összehasonlítani, mert olyan állásokat tudunk megpályázni, olyan pozíciókat, amit egy itthoni magyar nem tud. Szóval ezt nem lehet teljesen összehasonlítani. Nekünk is van nagyon sok külföldi magyar barátunk itt, de ők is általában olyan pozícióban vannak, amit egy itthoni magyar nem tudna teljesíteni.” (DM2)

Másrészről viszont a magyar nyelvű akadémiai közegbe történő integrációt esetenként nehezítheti a magyar nyelvű iskolai háttér hiánya. Mivel az interjúalanyok magyar nyelvtudása dominánsan a családban beszélt nyelvként rögzült, az írásbeli kompetenciák, illetve a nyelv standard változatának nem teljeskörű ismerete valóban okozhat kihívásokat. Az interjúalanyok magyar nyelvi készsége anyanyelvi szintű (az interjúk is magyar nyelven készültek minden esetben), ugyanakkor ők maguk jóval gyengébbnek érzékelik saját magyar nyelvtudásukat, és ez többükben okoz frusztrációt, önbizalomhiányt. Következtethetünk ebből arra is, hogy a magyar anyanyelvű szakmai közegben érzékelt nyelvi kihívások szubjektív érzete nagyobb jelentőségű, mint a nyelvi helyzetek valós nehézségei,

bár utóbbiak is kétségkívül léteznek. Egy alanyunk (DM1) például beszámolt arról, hogy a mai napig vannak nehézségei magyarul olvasott tudományos szövegek megértésénél. Ugyanakkor az is kiderül, hogy „cikinek” éli meg, ha hibák vannak a magyar nyelvű levelezésében, ami viszont már a szubjektív nyelvi bizonytalanság kategóriájába sorolható. Utóbbira példa az egyik diaszpóra adatközlő (DM7) is, aki vonakodva ír magyar nyelvű e-maileket.

„Hát azt meg kellett tanulni, kegyetlenül, persze. Tehát én ugye, az én magyar nyelvtudásom az klasszikus módon a magyar konyha-, meg egy gyereknyelvhez kötődött. Meg a szerelem nyelve. De a szakma nyelv az nem, azt el kellett sajátítani. Most nem azt mondom, hogy úgy mintha valami teljesen újat tanulnál, de azért... És ez egy lifelong learning, ma is tudok olvasni olyan szöveget, mondjuk az [szerző neve], nem értem. Tehát vannak olyan szerzők, akiket olvasok, és 'Mi? Mit mond?' Nem, nem, nem, nem tudom dekódolni. Vagy rosszul. Frustrál. Az is frustrál, hogy írok egy e-mailt, és tudom, hogy lesz benne négy hiba. Benne marad, tehát én például soha nem tudnék lenni, nem is akarok bármilyen intézménynek a vezetője, tudod ilyen titkár, tehát az, aki... ciki. Tehát ez a tökéletlenség. Ez megmarad, (...) és tudom, hogy azt a száz százalékot soha nem fogom elérni. Mert hát egy egészen más közegeből érkeztem. Ezt nem tudom behozni, senki nem tudná ezt tökéletesen behozni, a magam... amikor azt mondom, hogy ez a migráns feeling, ez igen. Tehát maradt, hogy az ember integrálódik, de soha, tehát soha nem lesz teljesen száz százalékos. Mindig megmarad egy másság.” (DM1)

„Nagyon sok [nyelvi gondom] volt, most is van. Kijelentettem azt, hogy, figyelj, itt a dékánnak, hogy én nem tudok szakdolgozatokat írni, nem tudok magyarul írni, én soha nem tanultam. Hol tanultam magyarul? Mondd meg! Mikor e-maileznek magyarul, nekem ettől herótom van, akkor én angolul szeretnék visszairni, meg megfogalmazni, csak ez meg már olyan nagyképűnek tűnik.” (DM7)

Összességében ugyanakkor úgy tűnik, hogy ez a fajta nyelvi helyzet mégiscsak az előnyök felé billenti a mérleg nyelvét. Még ha a magyar nyelvi készségek esetenként nem is tökéletesek, az angol

(és/vagy más nyugati nyelv) anyanyelvi szintű ismerete olyan előnyökhöz juttatja a Magyarországra települt külföldi magyarokat, ami fordított esetben, a szülőföldi akadémiai közegben nem lenne ilyen nyilvánvaló. Hiszen például az amerikai tudományos életben a magyar nyelv anyanyelvi ismerete jóval kisebb előnyt jelentene, mint az angol nyelv tökéletes ismerete Magyarországon. Erre ráerősít az is, hogy tudományos szakterületük sok esetben Magyarországspecifikus, így nem csak magyar nyelvtudásukat nem tudnák kihasználni külföldön, de témájuk sem feltétlenül tartana számot nagy érdeklődésre. Ezt legpontosabban egyik diaszpóra adatközlőnk (DM5) fogalmazta meg:

„Másik, hogy amilyen kis szakmai hírnevem van, az itt van. S az nem transzferálható. Nem hívhatom fel a Harvardot, hogy hát én a XY magyar egyetemen egy fasza tanár vagyok, nem érdekli őket. De ha itt lenne valami az egyetemen, akkor tudom, hogy vannak azok a telefonszámok, ahol komolyan fognak engem venni, úgyhogy ez is ideköt. A másik, hogy magyar nyelvtudással itt lehet érvényesülni. Kint vannak lehetőségek, de kevesebb. Úgyhogy én 2002-ben visszajöttem, és kellett néhány revíziót írnom a disszertációhoz, azzal is foglalkoztam, tanítottam, dolgoztam egy alapítványnál féldőben, és mikor megkaptam a levelet az egyetemtől, hogy most már kész minden, akkor előszedtem a mobiltelefont, és elkezdtem hívni politológusokat, ismerősöket, és olyanokat, akik nem ismernek. Mert úgy gondoltam, hogy jó, most megvan a PhD, a nyelvtudásom az jobb lesz, mint bármely magyaré, az angol nyelvtudásom, friss vagyok, van tapasztalatom satöbbi, vegyenek fel. És egy hét alatt két ajánlatom volt.” (DM5)

Ez utóbbi interjúalany (DM5) kifejezetten kritikusan tud viszonyulni Magyarországhoz, és az itteni letelepedésének pragmatikus, kifejezetten a magyar nyelvtudásában gyökerező magyarázatát domborította ki az interjúban.

„Ideköltözve azt tapasztaltam, hogy ez nem egy különleges csoport, semmi extrával nem rendelkezik, ez egy egy teljesen átlagos, vagy ha vihetem túlzásba, átlag alatt teljesítő emberi csoport. Oktatást, egészségügyet nem tudják megszervezni – azt nem akarom mondani, hogy mások tudják –, a korrupciót nem

tudják leállítani, az önkényuralomra folytonosan szavaznak. Egy nagyon sikeres, békés, tekintélyes rendszerváltást úgy értelmeznék, hogy kudarc volt, szóval rengeteg negatívum és kritikám van. Lehet, hogy arról van szó, hogy túlkompenzálok azt, amit gyerekkoromban kaptam, ezt a fényesítést, nagyítást. De a nap végén ez csak egy ország a sok közül, és a nyelvtudásom köt ide. Tehát a nyelvtudásom nem segít nekem abban, hogy Finnországban érvényesüljek, de itt igen, úgyhogy itt vagyok. Szóval nem egy patrióta érzelmi kötődés köt engem ide.” (DM5)

Az „itt lettem valaki” vagy „itt tudok valaki lenni” gondolatot a fenti adatközlő mellett több interjúalany is megfogalmazta. Úgy tűnik tehát, hogy a nyugaton szocializálódott magasan képzett diaszpóra magyarok potenciálisan rendelkeznek egy olyan versenylőnnyel a magyar munkaerőpiacon (akár az akadémiai, akár más munkaerőpiacról legyen szó), ami a szülőföldi közegben kevésbé adott számukra. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Magyarországra való költözésnek és az itteni letelepedésnek ez lenne a legfőbb motivációja; az interjúk alapján a magánéleti szálnak legalább ekkora, de inkább nagyobb súlya van ebben a döntésben. Ugyanakkor a pragmatikus okok szerepének kimutatásával kutatásunk árnyalni tudta a másodgenerációs „hazatérő” migrációt magyarázó mainstream szakirodalmi tételt, miszerint a vizsgált célcsoport óhazába történő migrációja a szülők hazatérésének proxyjaként értelmezhető. King és Christou például több tanulmányban is foglalkozik a másodgenerációs görög diaszpóra tagjainak görögországi letelepedési tapasztalataival. Kutatásaik egyik fontos konklúziója, hogy a másodgeneráció hazatelepülése gyakran a szülők hazatérési vágyát kívánja beteljesíteni: látva a szülők értük hozott áldozatait, valamint azt, hogy az ő hazatelepülésük az idő előrehaladtával egyre kevésbé reális alternatíva, a másodgeneráció a szülők „helyett” költözik az óhazába.²⁹

²⁹ King, R., – Christou, A.: Cultural geographies of counter-diasporic migration: perspectives from the study of second-generation ‘returnees’ to Greece. *Population, Space and Place*, 2010. 16 (2). 103–119.

1.4 „Mi és ők” – magyar-magyar kapcsolatok az integrációban

Bár alanyaink magyarországi letelepedésükkor (többé-kevésbé) ugyanazt a magyar nyelvet beszélték, amit magyarországi közegük, mégis megfigyelhető a két csoport között egyfajta kulturális „összeütközés”, a „mi és ők” különbségének megélése.

A 2007-es Kárpát Panel vizsgálat rámutat, hogy a kisebbségi magyarok számára a legszimpatikusabb saját közösségük, ezután a többi határon túli magyar közösség, majd a magyarországi magyarok és a többségi társadalom tagjai következnek.³⁰ Vagyis, várható hogy a magyarországi letelepedésükor inkább a saját származási közegük, vagy a határon túlról érkezők felé lesznek nyitottabbak alanyaink, s csak ez után keresik a magyarországi magyarok társaságát.

A fiatal kutatók az esetek többségében olyan szakmai közegbe kerültek, ahol jelentős arányban dolgoztak már határon túliak. Emellett képzett emberekkel kerültek egy munkaközösségekbe, olyanokkal, akik fejében a határon túli magyarokról egy árnyaltabb kép élt, és az ő segítségük is sokat jelentett az integrációban, és a származás miatti különbségek kiütközését is mérsékelte.

„Gyakorlatilag fel se tűnt a levegőváltás, mert hatvan százalékban ugyanazokkal az emberekkel találkoztam ott is, akiket Kolozsváron megismertem, tehát nem volt semminemű ilyen beilleszkedési probléma. Tehát mondom ilyen furcsa konstelláció, de nagyon sok ember volt már itt, aki onnan jött ki és ismertem is.”
(ROM2)

„Valahogy az évfolyamtársaim ezt felelősségnek érezték, hogy hétvégére elvigenek magukkal, mindenféle programokba bekapcsoljanak, meg jó évfolyamtanárnk is volt. Tehát nekünk egy működő évfolyamközösségünk volt. Ezen kívül pedig volt egy kárpátaljai közösség is a teológián. Hetente találkoztunk egy bibliaórán, de ez nem csak egy Bibliaóra volt. Elláttak mindenféle tanácsokkal, ráadásul volt egy szomszéd falubéli srác, aki két évvel

³⁰ Papp Z. Attila: Az etnocentrizmus szerkezete kisebbségben. In: Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. 79–116.

felettem járt, ő már eleve felkészített arra, hogy mi fog ott történni.” (UM3)

A magyarországi integráció azonban sok interjúalany esetében negatív tapasztalatokat is hozott. Különösen igaz ez azok esetében, akik Magyarországon, de nem a fővárosban kezdték doktori tanulmányaikat (a huszonhárom Magyarországon PhD-ző közül kilenc érintett) vagy karrierjüket, hanem egy-egy vidéki város kutató- és oktatóhelyén.

„Igen, de ez a nehézség szerintem abból is származik, hogy Debrecen, egyébként is egy ilyen nehéz terep, kemény dió. Eléggé zárt a társadalom is. Vannak nyilván olyan dolgok, amik akár egy erdélyinek eléggé felfoghatatlan... Nekem mindig egy ilyen döbbenetes dolog volt, hogy vannak olyan emberek, hogy gyakorlatilag úgy élték le az életüket, hogy nem tudom, ugyanazokat az utcákat járták, ezek így nekem kollégáim, amit én szerintem az erdélyi felsőoktatásban egyáltalán nem tapasztaltam, hogy valakinek az élettere, a szakmai munkavégzése ennyire egybeessen, és hogy sokkal kisebb a mobilitás, amitől mindig így az embernek magyaránia kell azt, hogy miért van igénye arra, hogy sokat mozogjon, sokat elmenjen, nemzetközileg is beágyazódjék.” (ROM5)

„Amikor az egyetemre jöttem, akkor távozott épp egy kolléganő, aki tanársegéd volt, azért mert leminősítették nyelvtanárrá. És ott voltak olyan hangok, hogy elvettem a munkahelyét, és akkor, hogy a kárpátaljai a magyarországinak, a fiatal a tapasztalattal rendelkezőnek, tehát volt egy ilyen személyes konfliktus.(...) Úgy gondoltam, hogy nem volt igazságtartalma.” (UM1)

Volt ugyanakkor olyan interjúalanyunk is, aki a határon túli magyarokkal szembeni inkább negatív attitűdökről csak hallomásból értesült vidéki kutatóhelyén, ő maga épp az ellenkezőjét tapasztalta.

„Amiután úgy döntöttem, hogy Debrecenben maradok, végig a pártfogásukat éreztem, és ez rengeteget számított. Meg is lepődtem rajta, mert az azelőtti tapasztalataim inkább azt mondták, hogy itt nem nagyon szeretik a kárpátaljai magyarokat vagy a határon túli

magyarokat. Most ez a három ember, ez pont az ellenkezőjét bizonyította be. Mindenben pártoltak és mindenben segítettek, amiben csak tudtak.” (UM6)

Többen idéztek fel olyan emlékeket, hogy közvetlenül az áttelepedésüket követően megkülönböztető bánásmódot tapasztaltak a magyarországi magyarokhoz képest, vagy nem érezték magukat otthonosan. Egyik szlovákiai interjúalanyunk (SKM4) elmesélte, hogy egyetemista korában „tótozták” Szegeden. Az ő esetében a (korai) magyarországi tapasztalatok együtt járnak azzal az önképpel, hogy sem Magyarországon, sem Szlovákiában nem érzi magát maradéktalanul elfogadottnak. Ugyanakkor a külföldi tapasztalatot követő hazatérése kapcsán már arról mesélt, hogy új munkahelyén kedvesen, kíváncsian fogadták magyarországi kollégái, és támogatónak érzi új közegét.

Szintén egy szlovákiai alany (SKM2) korai magyarországi tapasztalatairól mesélve, kiemelte, hogy áttelepülését követően inkább a határon túliak társaságát kereste, s több évbe telt, amíg ki tudott szabadulni ebből a sajátos „buborékból”, amelybe önmagát zárta be.

„És akkor elkerültem Pécsre, angol szakra, ott pedig akkor nagyon sok erdélyi magyar jelent meg a pécsi egyetemen, és én gyakorlatilag egy ilyen baráti körbe kerültem be. Mind határon túli magyarok voltunk, és volt ennek egy nagyon érdekes íze. Az a fajta határon túli életérzés és tapasztalat, ami egyértelműen az országon belüli magyarokban nem volt meg. És hatalmas nagy, úgy is mondhatnám, hogy kulturális szakadék tátongott köztiünk és az anyaországi magyarok között, amit csak a tanulmányaim legvégére sikerült így áthidalnom, és azt megértenem, vagy kialakítanom egy olyan csatornát, amin keresztül így a végére lettek jó anyaországi barátaim is. (...) Nekem kellett így perspektívát változtatnom, azt gondolom, hogy ilyen begubózdós stratégiát választottunk, egy ilyen akolmeleg alakult ki a határon túli magyarok csoportjában. Ez egy ilyen húsz, harminc fős, elég nagy társaság volt. Tehát ez egy elég nagy közeg volt, mi úgy jól megvoltunk magunknak, de így senkit nem voltunk hajlandóak beengedni, ilyen véd- és dac szövetség.” (SKM2)

A diaszpóra interjúalanyok esetében kijelenthető, hogy magyarországi életükkel elégedettek, az itteni letelepedést (amennyiben ez véglegesnek tekinthető) nem bánták meg. Budapestet kifejezetten élhető, szerethető helynek tartják. Esetükben is kirajzolódott, hogy a hazatelepülők³¹ könnyebben barátkoznak más hazatelepülőkkel, vagy akár külföldiekkel, mint magyarországi magyarokkal. Arra a kérdésre, hogy mennyire érzik magukat elfogadottnak, befogadottnak Magyarországon, illetve mennyire sikerült a szakmájukban integrálódniuk, elsőre minden interjúalany pozitívan válaszolt, és többen kiemelték, hogy a magyarországi kollégák kedvesen és befogadóan viszonyulnak hozzájuk. Ugyanakkor a beszélgetés későbbi részében több interjúban az is kiderült, hogy az interjúalanyokat kicsit kuriózumként kezelik Magyarországon, ami gyakran erősíti a sehova nem tartozás érzését.

„Úgy látszik, mindenképpen kívülálló leszek örökké valamilyen szinten. Nem azt mondom, hogy teljesen, de valamilyen szinten mégis kívülálló leszek, mert hogy érzik, hogy más vagyok.

Ezt miből érzed? Mire gondolsz?

Legjobban az, hogy nem vagyok... sokkal szociálisabb vagyok, mint bármely kutató, akit ismerek... Itt Európába bárhova megyek egy konferenciára... szoktak... nem az, hogy csúfolnak a kollégáim, de így szokták mondani, hogy ha ők elmennek egy konferenciára, kiállnak, előadják, amit el kell mondjanak, izgulnak, izzadnak, mit tudom én, vége van, örülnek neki, ha nem kérdeznek, lelépnek a pódiumról és elmennek várost nézni. Én meg ha elmegyek egy konferenciára, úgy jövök vissza, hogy húsz új kontakt, tíz új emberrel söröztem, mit tudom én, meg így tovább. Hogy az számomra egy olyan esemény, ahol én a karrieremet, a kapcsolataimat, meg a tudásomat tudom fejleszteni. És ez a... azok között, akik vagy azért mert nem tudnak angolul eléggé, vagy azok között, akik csak nem szociális lények... nem, az túlzás, hogy nem

³¹ Bár felvetődik a kérdés, hogy másodgenerációs, azaz a külföldön született diaszpóra alanyoknál helyes-e „hazatelepülésként” beszélni a Magyarországra való költözésük kapcsán, mivel a szakirodalomban bevettnek számít a „second generation return migration” kifejezés, és mivel az érintett alanyok is gyakran „hazatelepülésként” írják le ezt a migrációs útvonalat, ezért a tanulmányban is indokoltnak láttuk a kifejezés használatát.

szociális lények, mert ők is emberek, de hogy nem annyira szociálisak, hogy azért érezni a különbséget.” (DM6)

2. Kapcsolat a migrációs terekkel: „agyelszívás” vagy transznacionális migráció?

A képzett migráció mozgásának leírására egy jól bevált fogalomrendszer alkalmazható, amely a tudás (az „agyak”) mozgásának iránya szempontjából igyekszik megragadni a kibocsátó és a befogadó országok veszteség/nyereség dimenzióit. Összesen hat kategóriáról beszélhetünk: 1. „*agycsere*” (*brain exchange*): a képzett munkaerő viszonylag kiegyenlített mozgása hasonlóan erős gazdaságok között; 2. „*agyelszívás*” (*brain drain*): a humán tőke végleges elmozdulása általában szegényebb gazdaságokból fejlett országok irányába; 3. „*agy-túlsordulás*” (*brain overflow*): az adott gazdaságban fel nem használt képzett munkaerő transzfere más országba; 4. „*agypazarlás*” (*brain waste*): a képzett munkaerőnek nem a szakmában való elhelyezkedése a célországon belül; 5. „*agyképzés*” (*brain training*): a humán tőke gazdagítása mobilitás által többnyire oktatási célból; 6. „*az agyak körforgása*” (*brain circulation*): a humán tőke fejlődése többnyire ideiglenes migráció révén, amely migráció aztán a származási országba való visszatérésben finalizálódik.³²

Az „agyelszívás” egy igen megterhelt terminus, amely társadalmi és gazdasági jólétet határoz meg a célország oldalán, és egyidejűleg komoly veszteségérzetet kelt a származási ország oldalán. Iránya általában a fejlődő országok felől a fejlett országok felé mutat. Kutatásunk szempontjából azon posztdoktorok esetét az „agyelszívás” azon terminus írhatja jól le, ahol a származási ország egyértelműen a gazdaságilag fejletlenebb kategóriába esik, ezért az oda való visszatérés nem valószínűsíthető.

Interjúink alapján azonban ennél dinamikusabb migrációs utakat is beazonosítottunk, amelyek leírására ez a terminus nem megfelelő. Számos interjúalanyunk esetében az „agyak körforgása” hasznosabb fogalomnak bizonyul a vándorlás körkörösségének, le nem

³² Williams, Allan M.– Baláz, Vladimír: What Human Capital, Which Migrants? Returned Skilled Migration to Slovakia from the UK. *International Migration Review*, 2005. Vol. 39, No. 2. 439–468. 442.

zártágának a leírására, de mivel jelenleg minden alany Magyarországon él, csak feltételesen, mint ki nem zárható opciót használhatjuk a körforgás terminusát. A transznacionális migráció fogalomrendszere azonban segítségünkre lehet abban, hogy jobban körülírjuk azokat az alanyokat, akik nem tekinthetők sem az „agyelszívás”, sem az „agyak körforgása” eseteinek. A vonatkozó kutatások szerint a transmigránsok mind a kibocsátó, mind pedig a befogadó társadalommal szoros kötődéseket tartanak fenn, egy olyan társadalmi kategóriát képviselnek, amelynek tagjai életútjukat a kínáló esélyek maximális kiaknázásához, illetve a kockázatvállaláshoz igazítják.³³ A transmigráns egyének aztán „plurilokális referenciakereteket” hoznak létre, amelyeket mind a származási, mind a befogadó ország normái meghatároznak. Életútjukat már nem az A pontból a B pontba való elvándorlás fogja kizárólag jellemezni, hanem transznacionális társadalmi tereket fognak alkotni.³⁴ A transmigránsok két vagy több társadalmi közösség köré konstruálják az életüket, vagy legalábbis életük egy adott szakaszában két vagy több társadalmi és földrajzi tér között mozognak, egy társadalmi térré, mezővé alakítva azt. Jellegzetes transmigrációs jelenség ez, amikor a megalkotott társadalmi mezőben és élettérben a „valahol lenni” (*ways of being*) különbözik a „valahová tartozni” (*ways of belonging*) földrajzi tértől.³⁵

Tanulmányunk további részében azt kíséreljük meg bemutatni, hogy hogyan alakul a posztdoktori pályán lévők nézőpontjából a szülőfölddel és Magyarországgal, mint migrációs térrel való kapcsolat. Milyen a különböző migrációs lokációk egymáshoz való viszonya, van-e átjárás közöttük? Hogyan érzékelik az interjúalanyok a „valahol lenni” és a „valahová tartozni” különbségét? Mennyire végleges a letelepedésük, és ha nem az, mi ennek az oka, illetve hogyan ragadható meg a migrációs helyzet dinamizmusa, le nem zártsága? A képzett migráció mozgásának melyik típusával írható le leginkább alanyaink helyzete, illetve alkalmazható-e a

³³ Hondagneu-Sotelo, Pierrette: *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley: University of California Press, 1994.

³⁴ Portes, Alejandro: Conclusion: Towards a new model: the origins and effects of transnational activities. *Ethnic and Racial Studies*, 1999. 22 (4).463–477.

³⁵ Levitt, Peggy – Glick Schiller, Nina: Transnational perspectives on migration: Conceptualizing simultaneity. *International Migration Review*, 2004. vol 38, no 3. 1002–1039.

transznacionális migráció fogalomrendszere interjúalanyaink eddigi életútjának leírására?

Elsőként alanyaink szülőföldhöz való viszonyát próbáljuk meg körülírni. Egy szlovákiai származású alany házastársa külföldi, a családban használt nyelv az angol és a magyar, így esetükben a Szlovákiában való letelepedésnek objektív akadályai voltak. Egy rövid ideig, munkalehetőség miatt, egy dél-szlovákiai magyarlakta településen éltek, de egy hónap alatt belátták, hogy nem érzik ott jól magukat, túl kicsinek, „provinciálisnak” érezték a közeget. Ezzel összefüggésben az interjúalany szülőföldviszonyulása leginkább pragmatikusnak mondható: saját erőforrásainak korlátait és családja érdekeit szem előtt tartva belátja és elfogadja, hogy ezt a döntést meghozta, és arra törekszik, hogy aktuális közegében, Magyarországon, minél mélyebb integrációt valósítson meg.

„Ilyen értelemben én szlovákiai kutató nem vagyok. Magánemberként szlovákiai vagyok, mert attól kezdve, hogy szlovák útlevelem van és a gyerekeim is szlovák állampolgárok, ami különösen vicces, merthogy szlovákul nem beszélnek, (...) meg Magyarországon születtek, de van egy szlovák útlevelük. De az országhoz, mint politikai entitáshoz nem kötődöm egyáltalán. Sokkal inkább a magyar belpolitika foglalkoztat, meg az itteni társadalmi történések. Szóval egy ideig kötődtem, és elengedtem, mert hogy ezt így nem lehet győzni.” (SKM2)

Egy másik szlovákiai származású kutató ugyanezt a kapcsolatot nem tudja ilyen pragmatikusan kezelni, a szülőföldi közeg felől érkező vélt vagy valós veszteségérzet feszültséget kelt benne. Ő ahhoz is ellentmondást nem tűrően ragaszkodott, hogy a magyarországi letelepedése nem nevezhető véglegesnek.

„V: Ez inkább mentálisan kérdés, hogy akkor most én mit adtam föl azzal, hogy ha esetleg itt telepszem le, és itt nevelnék gyereket, és akkor az most már milyen gyerek, az már magyar vagy szlovákiai magyar, vagy milyen?

K: De vajon honnan jön ez a mentális feszültség?

V: Hát, belőlem, tehát, hogy ezt magamra építettem fel. (...) Hát ha felvidéki magyar vagy, akkor ugye gyerekkorod óta szavalóversenyeken olyan verseket szavalatnak, olyan szövegek

vannak kiírva, hogy az otthonod, és a szülőfölded és stb., és ugye ez régen mind úgy volt értelmezve, hogy a magyar szülőföld, de hogy ha te felvidékiként látod, hallod ezeket, akkor úgy épült fel bennem, hogy a szülőfölded az az [Felvidék]. És hogy ha Magyarországra költözöl, holott Ady, meg Kosztolányi, röhögnének ezen, hogy hát ez itt ugyanaz a hely. Úgyhogy... úgyhogy ilyenek is generálják, meg vannak olyan ismerősök, vagy barátok, akik így tudnak erre erősíteni vagy hát... Meddig akarsz még ottmaradni kint? Gyere haza! stb. Tehát van, aki erre tud erősíteni. A családomban senki nem erősít erre, tehát ezt már rég elengedhettem volna, csak ez bennem egy folyamat és nem engedem el. (...) Nekem személyesen van ennek egy ilyenfájdalma, hogy, akkor most én tartozom-e azzal, hogy mindenképp arra törekedjek, hogy ott éljek vagy ott neveljem a gyerekeimet?" (SKM5)

Interjúalanyaink egy része a Magyarországra költözés után is fenntartja személyes és szakmai kapcsolatait szülőföldjével. Van, aki félállásban dolgozik a határ mindkét oldalán. Az egyik erdélyi interjúalany elmondása szerint ugyan része a jelenlegi magyarországi munkahelyén a kutatói csoportnak, de otthonról, önállóan dolgozik, és ezzel párhuzamosan egy kolozsvári intézmény alkalmazottja is. Kolozsvárhoz azonban nemcsak az adott intézmény köti, hanem mindennemű szabadidős és rekreációs tevékenység. Ott van a családja és a barátai is, így a fiatal kutató családjával együtt inkább Romániában tölti az ünnepeket, szabadságokat, vakációkat. Az ő példájához hasonló beszámolókat találunk a többi régió interjúalanyai között is.

„Nem, hát nem is gyúrtam rá. Tehát ez egy hatalmas team, és általában, tehát vannak olyanok, azaz az emberek zömével sose dolgoztam, merthogy ők területfejlesztők, meg projektmenedzserek. Igazából nem tartozom hozzájuk. Tehát még, még sose jutottam el egyetlen karácsonyi bulijukra sem, merthogy mindig akkor mi Kolozsváron vagyunk. Vagy nem mentem el még egyetlen team-building-jükre sem, mert mindig valami egyéb dolgom van. Tehát így nem, nem tartozom a cégnek a belső köréhez. Bármilyen meglepő, nagyon sokat vagyunk Kolozsváron. Tehát, ha karácsonyra megyünk, akkor többnyire két-három hétig

vagyunk ott, nyáron több mint egy hónapig. Nyilván ez másképp lesz majd, ha iskolás lesz a fiam, mert onnan már nem lehet csak úgy hiányozni. Az oviból lehetett, tehát lehetett azt mondani, hogy akkor mi most leléptünk.” (ROM3)

„Tehát ez ilyen kétharmad Szeged, egyharmad Kolozsvár. Valószínűleg persze történhet még sok minden, de alapvetően ez. Hogy utána mi, nem tudom. Az a helyzet, hogy a családalapításra gondolva bármennyire szeretem Kolozsvárt, Szeged ideálisabb, sokkal. Kisebb, olcsóbbak az ingatlanárak. Tehát persze jó lenne egy stabil állás, lehet, hogy lesz erre lehetőség, de hogy Szegeden vagy Kolozsváron, nem tudom. Én inkább Szegedet tartom valószínűleg, valószínűbbnek, de történhetnek még csodák.” (ROM2)

A visszaköltözés rövidtávon nem jelenik meg ugyan konkrét célként vagy megvalósítandó tervként, de fel-felmerül a hazatérés gondolata egy, a távoli jövőben lebegő lehetőségként. Ez azonban inkább kényszermegoldás arra az eshetőségre, ha Magyarországról valamiért menni kell.

„A hazatérés gondolata mindig ott volt, első perctől kezdve, de egyre gyengébben, bár hullámzóan. Tehát ott van például olyan megfontolásból, hogy ha itt mit tudom én ellehetetlenül a helyzetem, vagy valami történik, akkor az is lehet egy út. Ha innen (Magyarországról) valamiért menni kell, akkor nem egyértelmű, hogy nyugatra, hanem lehet, hogy keletre.” (ROM1)

„Fel-felmerül bennünk, őszintén szólva, elége sűrűn. Én vagyok a mozgékonyabb, a férjem kevésbé, de neki vannak mindenféle indokai arra vonatkozóan, hogy tartsam meg a kolozsvári állásomat is, merthogy sose lehet tudni, mi lesz ebből az országból, és akkor még szorulhatunk mi arra, hogy Kolozsvárra meneküljünk, ami nyilván poénnak tűnik, de a férjem egészen döbbenetesen komolyan tudja néha gondolni.” (ROM3)

A negatív magyarországi közhangulatot egy szlovákiai adatközlő is a szülőföld felé billentő tényezőként azonosítja. Szlovákia esete egyébként azért is érdekes ebben a kérdésben, mert az országnak

relatív kedvező a gazdasági helyzete Magyarországhoz viszonyítva, emellett a szlovákiai magyarlakta területek az országhatár mentén helyezkednek el, tehát a migráció mellett/helyett az ingázás is egy opció.

„El tudom képzelni, hogy a szított gyűlölet, az olyan méreteket ölt itt, hogy azt mondom, hogy én már nem szeretnék ebben lenni. Szított gyűlöletnek érzem azt, amit különböző szervezetek, politikai pártok és stb. művelnek akár kampányokkal, akár médiakommunikációval. Tehát, hogy ezzel, ami most eléggé tapintható, az, ami leginkább azt el tudná érni, hogy ne szeressek itt lenni. Mert egyébként az, hogy az anyagi helyzet milyen, vagy az ország állapota milyen, vagy hogy az emberek milyenek, ezek nekem mind jók. (...) tehát az a gyűlölködés, meg az emberek egymástól való elfordulása, meg ezek azok, amik miatt el tudom képzelni, hogy olyan méretek öltsenek, hogy ne szeressek itt lenni.” (SKM5)

A diaszpóra esetében szintén több alany megfogalmazta azt, hogy adott esetben (például magyarországi életszínvonalának csökkenése esetén, vagy politikai okok miatt) a szülőföldjükre bármikor hazatérhetnek, ami, mint elméleti lehetőség, megnyugtató gondolat számukra.

„Én azt mondom soha nem zárul le semmi, tehát sose lehet tudni, hogy mi lesz. Tehát nem zárok ki semmit. Főleg, ha mit tudom én itt mindenki megőrül, és lesz egy polgárháború vagy... én például tavaly éreztem egy ilyen necces helyzetet (...) tehát a CEU törvény, meg izé, volt egy ilyen phü, a gyomrom, tehát a gyomrom néha ezeket megérzi, hogy basszus, jó ez nekem itt!? (...) Tehát hogy ez azért, tehát ez az a véglegesség, ez nem annyira, ez nem teljesen végleges, soha. De azért nyilván tudod, amikor a terepjárával mész bele, tehát hogy gázt adsz, gázt adsz, mélyebben, egyre mélyebb gyökereket eresztesz. Tehát egyre nehezebb lenne nekem mondjuk innen kimozdulnom.” (DM1)

A diaszpóra alanyok Budapesten ugyan jól érzik magukat, de több interjúalany tett arra utalást, vagy akár expliciten ki is jelentette, hogy igazán otthon sehol sem érzi magát, és hiába mozog otthonosan két

vagy akár több kultúrában, valójában sehova sem tartozik teljes mértékben.

„Mindig volt... próbáltam mondani, hogy én a két kultúra között vagyok, mert kint Amerikában jobban magyarnak érzem magam, itt Magyarországon jobban amerikainak. Mind a kettő vagyok, de igazából egyik se, mert itt se vagyok 100%-ig itthon, de ott se vagyok 100%-ig otthon.(...) Az, hogy most kint voltunk Amerikában, így jó volt, látogatóba menni, de én oda nem tudnék már visszaköltözni. 11 éve költöztem el, és már nagyon megváltozott, és így vannak sok olyan dolgok, amik már így furák nekem. Még mindig van így Magyarországon, aminek a logikáját nem tudom megérteni. De ez mind a két helyre már jellemző. (...) Szóval azt hiszem... nem tudom, én valahogy tényleg így a kettő között vagyok, s azt hiszem, az is fogok maradni.” (DM2)

Egy alanyunk (DM7) egyértelműen kifejezésre juttatta azt a kétségét, hogy külföldi magyar mivoltát valaha le tudja-e teljes mértékben vetkőzni Magyarországon, illetve azt is jelezte, hogy ez nem is feltétlenül cél a számára, hiszen otthonosan mozog mindkét kultúrában.

„Szóval inkább azért úgy éreztem, hogy én is a peremre sodortam magam ezzel, hogy erősítettem azon, hogy én külföldi magyar múltú vagyok. A pszichológiában talán tudod, van egy olyan elképzelés, hogy a családok átadnak bizonyos családi szkripteket, forgatókönyveket (...) Az egyik, amit én kaptam, vagy vélek, hogy kaptam, az a don't belong, azaz ne tartozz sehova, hanem légy a szervezetek és a társadalom érdekes határain. (...) A CEU is egy olyan intézmény, amiben voltam hosszán, ami se nem magyar, se nem külföldi. (...) Azzal kezdődött, igen, ugye, hogy ahelyett, hogy Németországban németes lettem volna, ott azt hangsúlyoztam, hogy magyar vagyok, mikor idejöttem, akkor az öltözésem, a hangkiejtésem, ahol nyaraltam, az rögtön a másik irányt erősítette. Mondok erre egy konkrét példát, amire emlékszem utólag, akkor ezt még nem tudtam, ezt az elméletet. Szeptemberi PhD-és beiratkozás után, vizsgaidőszak előtt még mondom a titkárnőnek, hogy december 17-e és január 5-e között akkor nem leszek itt, hanem hazamentem Münchenbe. S akkor nagyot nézett, hogy mit

mondtam, Münchenbe? Nekem az volt az otthon, mert ott van az ágyam, ott voltak a lemezeim, ott voltak a, tudod, a cuccaim úgymond a gyerekkorból, nekem az volt az otthon. Tehát hogy ösztönösen mindig előjött az, hogy én itt magamat Budapesten úgy érzem, mert hiszen a szüleim is sokáig Münchenben voltak, mint egy kvázi kiküldetésben lévő, vagy olyan ember, aki mondjuk lehet, hogy kaposvári, és Budapesten dolgozik. (...) De ez a München annyira más volt, a rendszámom a kocsimon, ahogy jöttem-mentem az egyetemi találkozókra, (...) müncheni rendszámmal jöttem, és mindenki nézte, hogy mit jársz te német kocsival. Mondom, ez az én autóm, ez., nem tudom levámolni, mert olyan sok vámot vágtok ti rá magyarok, hogy hülyeség, és akkor „ti” már, érted, ez a „ti” ez volt, tehát volt egy ilyen, és hát most is például én nagyon jól érzem magam a külföldi diákok között, könnyen.” (DM7)

Összehasonlítva a szülőföldhöz való viszonyulást, míg az erdélyi, szlovákiai és nyugati diaszpórából származó alanyok számára a jövőbeli esetleges migrációs útvonalak mutathatnak hazafelé is, addig a kárpátaljai és vajdasági alanyok esetében a hazatérés már nem valódi perspektíva. A kárpátaljaiak, noha nagyon nehezen szakadtak el a régiótól, jelenleg mindannyian elutasítják a hazatelepülés gondolatát. Külföldi tapasztalataik után voltak próbálkozások a szülőföldre való visszatérésre. Többen hosszasan várták a lehetőséget, hogy valahogyan megkapaszkodhassanak a szülőföldi tudományosságban. Ezek az alanyok a felsőfokú tanulmányaikat Kárpátalján fejezték be, de ezután, mivel nem sikerült munkát találniuk helyben, illetve romlottak a szülőföldi életkörülmények, egyre jobban integrálódtak a magyarországi közegbe, és végül itt kaptak állásajánlatot.

„Nekem, amikor megpályáztam ezt az ösztöndíjat, és fölvettem a magyar állampolgárságot, közvetlenül előtte, akkor az már a végső elkeseredésem volt, hogy nekem Kárpátalján nem lesz állásom. Öt évet vártam (...) egy kicsit rosszul esett, hogy nem csatornáztak be abba az intézménybe, mikor az az intézmény folyamatosan fejlődött.” (UM4)

„Az érdekes, ez látható a biográfiámban is, hogy amíg nem döntöttem el, hogy nem megyek haza, addig még minden

cikkemben az útlevelem szerinti nevem alapján írtam. És, amikor körülbelül 2013 volt szerintem az, vagy 2013–2014, amikor eldöntöttem, hogy nem megyek haza, és akkor már magyarul írtam a nevemet. Tehát úgy voltam vele, hogy ha én hazamegyek, akkor az útlevél alapján az könnyen visszavezethető lehessen.” (UM5)

A szűkös munkalehetőségekkel, a tudományos intézmények helyzetével és a rosszabb életkörülményekkel magyarázzák azt alanyaink, hogy már nem opció számukra a visszatérés. Ugyanakkor jó szívvel gondolnak a származási régióra, magáncéllal gyakran visszalátogatnak, származásuk kapcsán megemlítik, de szakmailag elképzelhetetlennek tartják a visszatelepedést.

„Akivel csak beszélgettem, az minden kárpátaljinak az úgymond dédelgetett álma, hogy jó volna, jó volna, mert a szívünk azért folyamatosan vágyik vissza, csak egyszerűen ott az ember semmit nem tud kezdeni. Se a szakmájával úgymond, az, amit eddig felhalmoztam, az ott nem ér semmit, nem tudnám kamatoztatni, és a megélhetés sem lenne egyszerű. Őszintén szólva semmilyen... Nem azért, mert nincs kutatóintézet, ahová el tudnék helyezkedni, hanem mert nincsenek azok a feltételek, amelyekkel ott... nem is családdal, hanem még egyedül sem tudnék boldogulni, úgy érzem.” (UM6)

„Abban biztos vagyok, hogy mondjuk nem fogok visszatérni a szülőföldre, mert tényleg így, tehát nincs az a lehetőség, ami megdobogtatná a szívemet.” (UM4)

„Mindenképp kárpátaljai magyarnak tartom magam, aki Magyarországon kutat, él, dolgozik és angolul publikál.” (UM5)

„Nagyon szeretem Ungvárt, hazajárok havonta. Nagyon sajnálom azt az ukrán fizika iskolát, ami a szovjetből nőtt ki. Nem csak az ungvárit, a lebergit, a harkovit, a kijevit, amit egyszerűen ezekkel a politikai-gazdasági, a '90-es évek óta tartó műveletekkel egyszerűen lezüllesztették, az embereket tönkretették. (...) tehát ez a kilátástalanság, ami az országban, a társadalomban, a gazdaságban és ezáltal a tudományban van, az szerintem nagyon elszomorító. A világ egyik leggazdagabb országa lehetne, hogy ha

nem lenne ilyen velejéig romlott, korrupt, és ha nem csak az önmagának való javakat keresné az ország vezetősége. Én azt látom, hogy jelenleg a következő 10-15 évben én nem tervezem, hogy hazatérek.” (UM5)

A szülőföld tágabb kontextusa, az ukrán állam és az ezzel összefüggő bürokratikus nehézségek miatt negatív viszonyulás alakult ki alanyainkban, ami szintén a visszatérés ellen ható erő. A magasabb képzettség, a társadalmi, életszínvonalbeli különbségek, amelyek a pszichológiai dimenziókban is feszültségeket generálnak, s amik megnehezítik az emberi kapcsolatok építését is. A szülőföldről való végső leválás a következő generációnál jelenik meg.

„A PhD-t is úgy szereztem meg, hogy addig nem doktoráltam le, pedig megtehettem volna hamarabb is, amíg magyar állampolgárságot nem szereztem. Én egyszerűen valahogy torkig lettem az ukrán bürokráciával, meg az egész ukrán marhasággal, és én úgy voltam vele, hogy én nem azt akarom, hogy ukrán állampolgár kapjon magyar PhD-t Magyarországon, hanem, amíg nincs meg a magyar állampolgárságom, addig én nem doktorálok le.” (UM6)

„Tényleg hálás lehetek azért az anyagi helyzetért, amiben vagyok, főleg ahhoz képest, ahonnan jövök, mert mindig ebben kell vizsgálni, szerintem ebbe a perspektívába, hogy így, tehát így egy kárpátaljai viszonylathoz képest én szerintem egy teljes társadalmi osztályt már tudtam lépni, és valószínűleg, benne van a pakliban, hogy még egyet tudok lépni, egy generáción, a saját generációmon belül, mármint a saját életemen belül, és ezt egyébként nagyon, szerintem ezt pszichológiailag is nehéz feldolgozni, mert mások a beszédtemáim, mint mondjuk a szüleimnek, és nekem ez nehéz, a kapcsolódás is.” (UM4)

„Igen, van egy négyéves kislányom. Ő már debreceni. Én ungvári (kárpátaljai) vagyok. Mindig is annak vallottam magam, kárpátaljinak, bárhol, ahol megkérdezték.” (UM6)

A kárpátaljaiakhoz hasonlóan több vajdasági interjúalany számára Szerbia/Vajdaság egyáltalán nem jelent már perspektívát, sem

szakmai, sem magánéleti szempontból. A kivándorlás miatt előregedő társadalmat és a diszkriminációt tartják a legjelentősebb taszító erőnek. A szűkebb értelemben vett szülőfölddel való együttműködést legfeljebb közös projektek szintjén képzelik el, egy személy nyitott lenne a Szerbiában való tartós munkavállalásra, míg egy másik esetleg egy későbbi életszakaszban térne vissza, de ezek a tervek csak az elmélet síkján jelennek meg.

„... pont nemrég beszéltünk erről, mert egyszerűen lesújtó, hogy Zenta lakossága már tízezret se éri el, hogy az átlagéletkor 55 év, és afőlött, szóval hogy nem tudnánk ott elképzelni az életünket se kulturálisan, se mondjuk iskolák tekintetében. Meg nekem mindig is nagyon fájt a diszkrimináció, nagyon nehezen tudtam elfogadni ezt. Korábban is pont ugye, ezért nem mentem Újvidékre se, egyetemre, mert hát szóval hogy, nem akartam azt, hogy mit tudom én, a nemzetiségem vagy a politikai beállítottságom alapján tudjak majd esetleg egy orvos vagy egy kutatói karriert elérni.” (SRM5)

Bár mindannyiuknak volt valamilyen formában szakmai kötődése a Vajdasághoz a családi és baráti kapcsolatokon túl, életük egy-egy szakaszában, ezek lassan erodálódtak. Egyesek sosem érezték, hogy integráns részét képezték volna a vajdasági tudományosságnak, míg mások tudatosan építették le az otthoni kapcsolataikat, csalódottságukkal indokolva a döntést. Másrészről azonban egyik kutató sem zárkózik el a szakmai együttműködéstől a szülőföldiekkel hosszabb távon, azonban erre irányulóan nem tesznek konkrét lépéseket.

„Én szeretném ide sorolni magam, viszont kicsit, és persze ez az én hibám is, úgy érzem, hogy én ebből a közegeből valahogy úgy kikerültem.” (SRM1)

„Viszont ez a gondolat megvan bennem, hogy szeretnék az otthoni tudományos életbe valamilyen szinten belefolyjni. Ez még egyelőre csak gondolati szinten van, de majd idővel szeretném. Egyelőre még inkább itt szeretnék kicsit önállósnodni.” (SRM6)

Ugyanakkor épp vajdasági az a kutató, aki talán személyisége miatt, könnyebben veszi a mozgásokat, és otthonosan érzi magát az egykori Osztrák-Magyar Monarchia térségében bárhol.

„Meg én nagyon sokat mozogtam. Én ugyanúgy érzem otthon magam a Békás-szorostól a Kotori-öböl, meg nem tudom a Prokletijetől Linzig. Az, ahol már nem érzem otthon magam, az mondjuk Németország. De az, amit úgy össze lehet kötni, hogyha így egymásra vettem ezt a poszt-habsburgiánus teret, meg a poszt-jugoszláv teret, azon belül mindenhol. Tehát Kolozsváron ugyanúgy jól érzem magam, mint Pulában, vagy Grazban, Brünnben, Varsó, Belgrád, vagy Szarajevó. Ahol én nyelvíleg föl tudom találni magam, és van egy ilyen light kultúrája az egésznek, amiben én föl tudom magam találni, és ez az intézményes makroszinttől az emberi gesztikulációig megy.” (SRM2)

A fenti példából láthattuk, hogy van egy élesebb különbség a két nem EU-s tagországból származó vajdasági és kárpátaljai posztdoktorok szülőföldhöz való viszonyulása és a romániai, szlovákiai és a diszapóra alanyok attitűdje között. A vajdasági és kárpátaljai származásúak esetén a szülőföldtől való elszakadás véglegesnek tekinthető, és interjúink alapján úgy tűnik, hogy az agyelszívás esete áll fenn. Tetten értük a szülőföldtől való elszakadás nehézségeivel küszködő attitűdöt a másik három csoportban is, illetve az átmenetiséggel járó sehova se tartozás érzését is. A romániai, szlovákiai és a diaszpóra alanyok mindegyike Magyarországon él, és rövid távon nem tervezi hazaköltözését, de egy részük szakmai, illetve személyes kapcsolatok révén még kötődik mindkét országhoz, illetve „szükség esetén” reális alternatívát jelenthet számukra a visszaköltözés. Interjúalanyaink közül ezért csak az erdélyi, szlovákiai és a nyugati diaszpóra alanyok egy része tekinthető transznacionális migránsnak.

Konklúzió

Kutatásunkban összesen 30 külföldön született magyar kutatóval készítettünk interjút. Jelen tanulmányban a Magyarországra költözés, az itteni beilleszkedés kérdéseit jártuk körbe alaposabban. A kutatás rámutatott, hogy a magyarországi letelepedésnek lehetnek

pragmatikus vagy érzelmi okai, de történhet egyszerűen a korábbi magyarországi tanulmányok folyományaként, mintegy strukturális következményként. Ezek az okok általában nem önmagukban, hanem vegyesen állnak fent.

Megállapíthatjuk, hogy a külföldön született magyar tudósok magyarországi integrációja alapvetően gyorsan és egyszerűen lezajlott, ugyanakkor a legtöbb határon túlról származó alany érzékelt bizonyos mértékű „kulturális összeütközést” a magyarországi közeggel találkozáskor, kiváltképpen az első évek alatt, ezért gyakorta keresték inkább saját származási közösségük és más határon túliak társaságát. Szakmai szempontból legtöbbjüknél előnyként jelentkezett a magyar nyelv ismerete mellett az, hogy jártasak egy szomszédos ország nyelvében (diaszpóra esetén egy világnyelvben) és kultúrájában. Az integráció kapcsán azonban voltaképpen mind a Kárpát-medencei, mind a diaszpóra alanyok beszámolóí rámutattak a „valahol lenni” és a „valahová tartozni” kettősségére, a többes kötődések hosszú távon történő fennmaradására, illetve az ezzel párhuzamosan fel-felbukkanó „sehova se tartozás” érzésére.

A migrációs tér, illetve a migrációs útvonalak tekintetében kutatásunk konklúziója az, hogy a különböző régiókból származó fiatal magyar tudósok lehetőségei és kilátásai igencsak különböznek. A szlovákiai és az erdélyi alanyok esetében adottak lehetnek a szülőföldre való visszatérés szakmai-társadalmi feltételei, a kárpátaljai és a vajdasági alanyok számára a szülőföldre való hazatérés azonban nem reális alternatíva a gazdasági különbségek miatt. Ebben a tekintetben az erdélyiek és a szlovákiai migrációs alternatívái nagyobb hasonlóságot mutatnak a diaszpórából származó magyar kutatókéval, mint a kárpátaljai és vajdasági alanyokéval – utóbbiak esetleges jövőbeli migrációs útjai Magyarországról már csak nyugatabbra mutatnak, és ennek okai a származási országok életszínvonalbeli különbségével magyarázhatók. Ezen eredmények alapján a bevezetőben feltett kérdéssel kapcsolatban (létezik-e sajátosan határon túli magyar problémarendszer a magyarországi – szakmai – integrációban, vagy minden külföldi magyar hasonló nehézségekkel szembesül és szerez tapasztalatokat Magyarországon, függetlenül a születési helyétől?) arra jutottunk, hogy a magyarországi integráció során a külföldön született magyarok meglehetősen hasonló integrációs tapasztalatokat szereznek, a különbség sokkal inkább a

szülőföldre való visszatérés realitásában ragadható meg, ami viszont nem a határon túli vs. diaszpóra tengely mentén rajzolódik ki.

Felhasznált irodalom

Auriol, Laudeline: *Careers of Doctorate Holders: Employment and Mobility Patterns*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2010/04. Paris: OECD Publishing, 2010.

Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II*. Budapest – Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft, 1993.

Bourdieu, Pierre: *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1984.

Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó: Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 57–86.

Ferenc Viktória: A magyar tudományos nyelv nyelvökölógiai megközelítésből. *Magyar Tudomány*, 2018/3. 360–372.

Ferenc Viktória: Novus Peregrinus. Külföldről haza? In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZys 2015 kutatás eredményei*. Budapest: MCC – MTA TK KI, 2017. 497–520.

Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest: KSH NKI, 2005 (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Kutatási Jelentések 80.)

Heller, Monica: *Paths to Post-nationalism: A critical ethnography of language and identity*. Oxford: Oxford University Press. 2001.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette: *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley: University of California Press, 1994.

- King, R., – Christou, A.: Cultural geographies of counter-diasporic migration: perspectives from the study of second-generation ‘returnees’ to Greece. *Population, Space and Place*, 2010. 16 (2). 103–119.
- Kiss Jenő: A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány*, 2009/1.
- Levitt, Peggy – Glick Schiller, Nina: Transnational perspectives on migration: Conceptualizing simultaneity. *International Migration Review*, 2004. vol 38, no 3. 1002–1039,
- Papp Z. Attila – Csata Zsombor: *Aranymetszés 2013. Külhoni magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat, 2013.
- Papp Z. Attila: Az etnocentrizmus szerkezete kisebbségben. In: Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. 79–116.
- Portes, Alejandro: Conclusion: Towards a new model: the origins and effects of transnational activities. *Ethnic and Racial Studies*, 1999. 22 (4). 463–477.
- Robertson, Shanthi: *Transnational student-migrants and the state: the education-migration nexus*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Takács Zoltán – Tátrai Patrik – Eröss Ágnes: A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. *Tér és Társadalom*, 2013. 27(2).
- Williams, Allan M. – Baláž, Vladimír: What Human Capital, Which Migrants? Returned Skilled Migration to Slovakia From the UK. *The International Migration Review*, 2005. Vol. 39, No. 2, 439–468.